

Original Research Paper

AİLƏ VƏ ONUN FUNKSIYALARI

İnci Adilzadə¹

Güldanə Haqverdiyeva²

¹ <https://orcid.org/0009-0005-1916-1642>

² <https://orcid.org/0009-0007-7401-2927>

^{1,2} Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Article history

Received: 29.09.2026

Revised: 05.10.2026

Accepted: 16.10.2026

*Corresponding Author: İnci

Adilzadə, Naxçıvan Dövlət

Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Email: inciadilzade@ndu.edu.az

Xülasə

Məqalədə ailə sosial institut kimi sistemli yanaşma əsasında təhlil olunur, onun demoqrafik, iqtisadi, tərbiyəvi-sosiallaşdırıcı, emosional-psixoloji, mədəni, hüquqi və müdafiə funksiyaları qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirilir. Tədqiqat nəzəri-analitik xarakter daşıyır; klassik sosioloji və psixoloji yanaşmaların məzmun təhlili Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin 2020–2025-ci illər üzrə demoqrafik göstəricilərinin müqayisəli təhlili ilə tamamlanır. Rəsmi məlumatlar göstərir ki, ölkədə doğulanların sayı 2020-ci ildə 126,6 min nəfərdən 2025-ci ildə 95,9 min nəfərə, doğumun ümumi əmsali isə 12,7-dən 9,4-ə enmişdir. 2022–2025-ci illərdə nikahların sayı 61,9 mindən 48,5 minə azalarkən, boşanmaların sayı 16,0 mindən 20,7 minə yüksəlmişdir. Bu dinamika ailə institutunun zəifləməsi barədə sadə səbəb-nəticə nəticəsi çıxarmağa imkan vermir; göstəricilər demoqrafik keçid, nikaha daxilolma yaşının dəyişməsi, məşğulluq, mənzil və gəlir şəraiti, qayğı yükünün bölüşdürülməsi və fərdi həyat strategiyalarının transformasiyası ilə birlikdə şərh edilməlidir. Məqalənin əsas nəticəsi ondan ibarətdir ki, ailənin funksiyaları ayrı-ayrı mexanizmlər deyil, bir-birini gücləndirən vahid sistem təşkil edir. Buna görə ailə siyasətində yalnız demoqrafik nəticələr deyil, uşaqların inkişafı, iş-ailə balansı, emosional rifah, sosial müdafiə və ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması eyni vaxtda nəzərə alınmalıdır.

Açar sözlər: *ailə, sosial institut, ailə funksiyaları, sosiallaşma, demoqrafik dinamika, ailə rifahı*

GİRİŞ

Ailə insanın həyat dövrünün başlanğıcında qarşılaşdığı ilk sosial mühit olmaqla yanaşı, cəmiyyətin demoqrafik yenilənməsini, gündəlik qayğı və iqtisadi əməkdaşlığı, sosial normaların ötürülməsini və emosional dəstəyin təşkilini təmin edən mürəkkəb sosial institutdur. Ailə formalarının tarixi dövrlər üzrə dəyişməsi onun əhəmiyyətini azaltmır; əksinə, institutun funksiyalarının müxtəlif iqtisadi, hüquqi və mədəni şəraitlərə uyğunlaşdığını göstərir. Bu səbəbdən ailəni yalnız nikah və qohumluq münasibətlərinin hüquqi forması kimi deyil, fərdi rifahla ictimai sabitlik arasında vasitəçi sistem kimi öyrənmək daha məhsuldardır (Murdock, 1949; Parsons & Bales, 1955).

Müasir dövrdə ailənin öyrənilməsi xüsusilə aktualdır. Demoqrafik keçid, urbanizasiya, təhsil müddətinin uzanması, qadın və kişilərin əmək bazarında iştirakının dəyişməsi, mənzil və gəlir imkanları, rəqəmsal kommunikasiya, beynəlxalq miqrasiya və qayğı əməyinin bölüşdürülməsi ailə davranışlarına birgə təsir edir. Bu amillərin hər biri nikahın vaxtına, uşaqların sayına, ailədaxili rol

bölgüsünə və nəsillərarası münasibətlərə təsir göstərə bilər. Buna görə doğumun azalması və ya boşanmaların artması kimi ayrı-ayrı statistik göstəriciləri ailə institutunun bütövlükdə “zəifləməsi” ilə eyniləşdirmək elmi baxımdan ehtiyat tələb edir; demoqrafik göstəricilər daha geniş sosial-iqtisadi kontekstdə qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycanda ailənin hüquqi statusu da onun ictimai əhəmiyyətini əks etdirir. Ailə Məcəlləsi ailə münasibətlərinin könüllülük, ər-arvadın hüquq bərabərliyi, qarşılıqlı yardım və məsuliyyət, uşaqların rifahı və inkişafının qorunması prinsipləri üzərində qurulduğunu təsbit edir. Bu hüquqi çərçivə ailənin təkcə özəl münasibətlər sahəsi deyil, həm də hüquqların, öhdəliklərin və sosial müdafiənin reallaşdığı institut olduğunu göstərir (Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, 1999).

Bu məqalənin məqsədi ailənin əsas funksiyalarını klassik və müasir elmi yanaşmalar əsasında sistemləşdirmək, həmin funksiyaların qarşılıqlı əlaqəsini izah etmək və Azərbaycan üzrə son demoqrafik statistikanı bu nəzəri çərçivədə təhlil etməkdir. Məqalədə ailənin funksiyalarına normativ yanaşmadan daha çox analitik yanaşma tətbiq olunur: məqsəd müəyyən bir ailə modelini “ideal” elan etmək deyil, ailə sisteminin fərd və cəmiyyət üçün hansı mexanizmlər vasitəsilə nəticələr yaratdığını göstərməkdir.

TƏDQIQATIN METODOLOGİYASI

Tədqiqat nəzəri-analitik dizayn əsasında hazırlanmışdır. Birinci mərhələdə ailə funksiyalarına dair sosioloji, psixoloji və sosial-pedaqoji ədəbiyyatın məzmun təhlili aparılmış, funksionalist yanaşma, sosiallaşma nəzəriyyəsi, bağlanma nəzəriyyəsi, sosial öyrənmə yanaşması, ailə stressi və ailə dayanıqlılığı çərçivələri müqayisə edilmişdir. Azərbaycan kontekstinin şərh üçün yerli elmi ədəbiyyatda ailənin sosial-psixoloji və sosioloji xüsusiyyətlərinə dair mənbələrdən istifadə olunmuşdur (Çələbiyev, 2015; Vahidov & Ağayev, 2008).

İkinci mərhələdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumat bazası və statistik nəşrləri əsasında 2020–2025-ci illər üçün doğum, təbii artım, nikah və boşanma göstəriciləri müqayisə edilmişdir. 2015-ci ilin doğum əmsalı uzunmüddətli meylin başlanğıc nöqtəsini göstərmək üçün ayrıca istifadə edilmişdir. Statistik təhlil təsviri xarakter daşıyır və səbəb-nəticə əlaqəsi iddiası irəli sürmür. Başqa sözlə, rəsmi demoqrafik dinamika ailə funksiyalarının reallaşdığı sosial mühiti təsvir etmək üçün tətbiq olunur, konkret göstəricinin dəyişməsinin yeganə səbəbi kimi hər hansı ailədaxili amil göstərilir.

Tədqiqatın məhdudiyyəti ondan ibarətdir ki, istifadə olunan rəsmi məlumatlar makrosəviyyəli göstəricilərdir və ailədaxili münasibətlərin keyfiyyətini birbaşa ölçmür. Emosional dəstək, valideynlik üslubu, ailədaxili əmək bölgüsü və konfliktlərin idarə olunması kimi mikro göstəricilər üçün ayrıca reprezentativ sorğu məlumatlarına ehtiyac vardır. Buna görə məqalədə statistik nəticələr nəzəri ədəbiyyatla əlaqələndirilir, lakin onların əsasında fərdi ailələr barədə ümumiləşdirici hökm çıxarılmır.

1. AİLƏNİN SOSIAL İNSTİTUT KİMİ NƏZƏRİ MAHİYYƏTİ

Ailə haqqında elmi təsəvvürlər müxtəlif nəzəri məktəblərin təsiri ilə formalaşmışdır. Funksionalist ənənədə ailə cəmiyyətin davamlılığını təmin edən institut kimi izah olunur. Murdock (1949) ailənin reproduksiya, iqtisadi əməkdaşlıq, cinsi münasibətlərin tənzimlənməsi və uşaqların tərbiyəsi kimi əsas funksiyalarını ön plana çəkmişdir. Parsons və Bales (1955) isə sənayeləşmiş cəmiyyətdə nüvə ailəsinin uşaqların ilkin sosiallaşması və yetkin şəxslərin emosional sabitliyinin qorunması baxımından xüsusi rolunu vurğulamışdır. Bu yanaşmalar ailənin “nə üçün mövcud olduğu” sualına funksiyalar vasitəsilə cavab verir.

Müasir ailə tədqiqatlarında isə institutun yalnız sabitləşdirici rolu deyil, dəyişkənliyi və müxtəlifliyi də nəzərə alınır. Ailə formaları təkcə ər-arvad və bioloji uşaqlardan ibarət nüvə modelilə məhdudlaşmır; tək valideynli ailələr, geniş ailələr, ögey valideynli strukturlar və müxtəlif nəsillərin birgə yaşadığı ev təsərrüfatları da ailə həyatının real formalarıdır. Buna görə ailənin funksiyalarını konkret quruluşdan daha çox yerinə yetirilən qayğı, sosiallaşma, iqtisadi əməkdaşlıq, emosional dəstək və hüquqi məsuliyyət mexanizmləri üzərindən təhlil etmək daha inklüziv və elmi cəhətdən dəqiq yanaşmadır.

Bronfenbrennerin ekoloji yanaşması ailəni fərdin inkişaf etdiyi ən yaxın mikrosistem kimi dəyərləndirir. Bu mikrosistem məktəb, əmək bazarı, səhiyyə, sosial müdafiə, yerli icma və dövlət siyasəti ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Nəticədə ailənin imkanları yalnız onun daxilindəki münasibətlərdən deyil, xarici institutların təqdim etdiyi resurslardan da asılı olur. Məsələn, əlçatan məktəbəqədər xidmətlər, valideyn məzuniyyəti, məşğulluğun sabitliyi və sosial müdafiə tədbirləri ailənin tərbiyə və qayğı funksiyalarını həyata keçirməsinə təsir edən struktur amillərdir (UNICEF, 2019; Richardson et al., 2020).

Azərbaycan elmi ədəbiyyatında da ailə sosial-psixoloji sistem və sosiallaşmanın əsas mühiti kimi izah olunur. Çələbiyev (2015) ailə, şəxsiyyət və cəmiyyət əlaqəsini ailə psixologiyasının mərkəzi istiqamətlərindən biri kimi təqdim edir. Vahidov və Ağayev (2008) isə ailəni sosial institutlar sistemində insanın ilkin sosial təcrübəsinin formalaşdığı struktur kimi qiymətləndirirlər. Bu yanaşmalar ailənin funksiyalarının yalnız ayrı-ayrı vəzifələr deyil, şəxsiyyətin və sosial münasibətlərin formalaşmasını birləşdirən kompleks mexanizm olduğunu göstərir.

2. AİLƏNİN ƏSAS FUNKSIYALARI VƏ ONLARIN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Ailənin funksiyalarını təsnif edərkən onların bir-birindən sərt şəkildə ayrılmadığını nəzərə almaq vacibdir. İqtisadi qeyri-sabitlik emosional gərginliyi artırır, emosional gərginlik tərbiyə prosesinə təsir edər, qayğı imkanlarının məhdudluğu isə reproduktiv qərarları dəyişdirə bilər. Eyni zamanda güclü ünsiyyət, qarşılıqlı dəstək və çevik rol bölgüsü ailənin böhranlara uyğunlaşma qabiliyyətini artırır. Walsh-ın ailə dayanıqlılığı çərçivəsi bu qarşılıqlı təsiri ailə inamları, təşkilati çeviklik və ünsiyyət/problem həlli prosesləri vasitəsilə izah edir (Walsh, 2016).

Cədvəl 1. Ailənin əsas funksiyalarının sistemləşdirilməsi

Funksiya	Fərd səviyyəsində əsas məzmun	Cəmiyyət səviyyəsində əhəmiyyət	Zəifləmə zamanı mümkün risklər
Reproduktiv və demoqrafik	Valideynlik, nəsilərarası davamlılıq	Əhəlinin təkrar istehsalı və yaş strukturu	Doğumun davamlı azalması, yaşlanma təzyiqi
İqtisadi və təsərrüfat	Gəlirin bölüşdürülməsi, qayğı və məişətin təşkili	İnsan kapitalının və gündəlik rifahın dəstəklənməsi	Maddi stress, borclanma, konflikt riskinin artması
Tərbiyəvi və sosiallaşdırıcı	Dil, norma, davranış, məsuliyyət və bacarıqların öyrənilməsi	Sosial kapitalın və vətəndaş davranışının formalaşması	Sosial adaptasiya və davranış çətinlikləri
Emosional-psixoloji və bərpaedici	Bağlanma, təhlükəsizlik, qəbul olunma və stressin tənzimlənməsi	Psixoloji rifah və sosial dayanıqlılıq	Xroniki konflikt, təcrid, emosional tükənmə
Mədəni-mənəvi	Dil, yaddaş, adət və simvolların ötürülməsi	Mədəni davamlılıq və nəsilərarası əlaqə	Nəsilərarası məsafənin dərinləşməsi
Hüquqi və müdafiə	Hüquq və öhdəliklərin qorunması, uşağın mənafeyi	Hüquqi təhlükəsizlik və sosial müdafiə	Hüquq pozuntuları, qayğı və müdafiə boşluqları

Mənbə: müəllif tərəfindən Murdock (1949), Parsons və Bales (1955), Bowlby (1969), Bandura (1977), Conger et al. (2010) və Walsh (2016) əsasında sistemləşdirilmişdir.

2.1. Reproduktiv və demoqrafik funksiya

Reproduktiv funksiya ailənin nəsilərarası davamlılıqla bağlı rolunu ifadə edir, lakin onu yalnız uşağın dünyaya gəlməsi ilə məhdudlaşdırmaq doğru olmaz. Valideynliyə hazırlıq, uşağın sağlam inkişafı üçün resursların bölüşdürülməsi, qayğı və məsuliyyətin təşkili də bu funksiyanın tərkib hissəsidir. Demoqrafik səviyyədə doğum göstəriciləri ailələrin fərdi qərarlarının məcmu nəticəsi olsa da, həmin qərarlar gəlir, mənzil, iş-ailə balans, təhsil, reproduktiv sağlamlıq xidmətləri və sosial normalarla birlikdə formalaşır.

Bu səbəbdən doğum səviyyəsinin azalması avtomatik olaraq “ailə dəyərlərinin zəifləməsi” kimi şərh edilməməlidir. Demoqrafik keçid nəzəriyyəsi göstərir ki, urbanizasiya, ölüm səviyyəsinin azalması, təhsil və məşğulluq strukturunun dəyişməsi, valideynliyin xərclərinin yüksəlməsi və həyat kursunun uzanması doğum davranışını dəyişə bilər. Ailə siyasətinin vəzifəsi fərdlərin reproduktiv

seçimini məcbur etmək deyil, arzulanan ailə ölçüsünü reallaşdırmağa mane olan struktur məhdudiyyətləri azaltmaqdır. UNICEF-in ailə-yönlü siyasət yanaşmasında valideyn məzuniyyəti, əlçatan uşaq baxımı, gəlir dəstəyi və iş-ailə balansı məhz bu baxımdan əsas alətlər kimi təqdim olunur (UNICEF, 2019).

2.2. İqtisadi və təsərrüfat funksiyası

Ailə gündəlik iqtisadi qərarların verildiyi mikro səviyyəli təsərrüfat vahididir. Gəlirin formalaşması və bölüşdürülməsi, yaşayış xərclərinin planlaşdırılması, uşaqlara və yaşlılara qayğı, məişət əməyinin təşkili, qənaət və risklərin paylaşılması bu funksiyanın əsas komponentləridir. İqtisadi funksiya ailənin yalnız maddi təminatına deyil, münasibətlərin keyfiyyətinə də təsir göstərir. Gəlirin qeyri-sabitliyi və uzunmüddətli maliyyə təzyiqi ailə üzvlərinin emosional vəziyyətini, valideynlik davranışını və konfliktlərin intensivliyini dəyişdirə bilər.

Conger, Conger və Martin (2010) tərəfindən ümumiləşdirilən ailə stressi yanaşması iqtisadi təzyiqin birbaşa deyil, əsasən psixoloji gərginlik və münasibət mexanizmləri vasitəsilə ailə nəticələrinə təsir etdiyini göstərir. Bu yanaşma vacib metodoloji nəticə yaradır: ailənin iqtisadi rifahını yalnız gəlirin məbləği ilə ölçmək kifayət deyil. İşin sabitliyi, borc yükü, mənzil təhlükəsizliyi, qayğı xidmətlərinə çıxış və ailə üzvlərinin resurslar üzərində qərarvermədə iştirakı da nəzərə alınmalıdır.

2.3 Tərbiyəvi və sosiallaşdırıcı funksiya

Ailə uşağın dili, ünsiyyət qaydalarını, məsuliyyət hissini, əməkdaşlığı, gender və sosial rolları, münaqişəni həll etmə üsullarını və gündəlik davranış normalarını mənimsədiyi ilk sosiallaşma mühitidir. Banduranın (1977) sosial öyrənmə nəzəriyyəsinə görə, davranış yalnız birbaşa göstərişlə deyil, müşahidə və modelləşdirmə yolu ilə də mənimsənilir. Bu baxımdan valideynin gündəlik davranışı, problemə reaksiyası və digər ailə üzvlərinə münasibəti tərbiyənin sözlə ifadə olunan hissəsi qədər əhəmiyyətlidir.

Valideynlik üsulları üzrə klassik tədqiqatlarda Baumrind (1966) yüksək tələbkarlıqla emosional həssaslığı birləşdirən avtoritativ yanaşmanı fərqləndirmişdir. Sonrakı ədəbiyyat müxtəlif mədəni kontekstlərdə nəticələrin dəyişə biləcəyini göstərsə də, ardıcıl sərhədlər, uşağın fikrinin dinlənilməsi və yaşa uyğun müstəqilliyin dəstəklənməsi müasir valideynlik yanaşmalarının ortaq elementlərindəndir. Tərbiyəvi funksiya məktəbin funksiyasını əvəz etmir; əksinə, ailə və təhsil institutu bir-birini tamamladıqda uşağın sosial və akademik inkişafı üçün daha sabit mühit yaranır.

2.4 Emosional-psixoloji və bərpəedici funksiya

Ailə üzvlərinin qəbul olunma, yaxınlıq, təhlükəsizlik və emosional dəstək ehtiyaclarının ödənilməsi ailənin ən vacib funksiyalarındandır. Bowlby-nin (1969) bağlanma nəzəriyyəsi erkən münasibətlərin uşağın təhlükəsizlik hissi və sonrakı münasibət qurma modelləri üçün əhəmiyyətini vurğulayır. Müasir yanaşmada bu fikir determinist formada qəbul edilmir; insanın inkişafı bütün həyat boyu dəyişə bilər. Bununla belə, etibarlı, həssas və proqnozlaşdırıla bilən qayğı mühiti uşağın emosional tənzimlənməsi üçün mühüm resurs hesab olunur.

Bərpəedici funksiya ailənin gündəlik stressdən sonra emosional və sosial resursların yenilənməsinə verdiyi töhfəni ifadə edir. Bu funksiya yalnız “rahat ev mühiti” anlayışı ilə məhdudlaşmır; ailə üzvlərinin bir-birini dinləməsi, konfliktləri dağıdıcı olmayan üsulla həll etməsi, xəstəlik və işsizlik kimi böhranlarda məsuliyyəti paylaşması da bura daxildir. Walsh (2016) ailə dayanıqlılığını böhranın olmaması ilə deyil, çətinlik şəraitində uyğunlaşma, məna yaratma, təşkilati çeviklik və ünsiyyət imkanları ilə əlaqələndirir.

2.5 Mədəni, hüquqi və müdafiə funksiyaları

Mədəni funksiya dilin, kollektiv yaddaşın, adətlərin, gündəlik ritual və simvolların nəsillərarası ötürülməsini əhatə edir. Ailə bu prosesdə yeganə institut deyil; məktəb, media, dini və mədəni təşkilatlar da iştirak edir. Lakin gündəlik ünsiyyətin intensivliyi ailəni mədəni ötürmənin xüsusi kanalına çevirir. Qloballaşma və rəqəmsal kommunikasiya fonunda ailənin rolu “xarici təsirdən qoruyan siper” kimi deyil, müxtəlif mədəni təsirləri mənalandırmağa və uşağın kimlik quruculuğunu dəstəkləməyə imkan verən dialoq məkanı kimi daha dəqiq təsvir oluna bilər.

Hüquqi və müdafiə funksiyası ailə üzvlərinin hüquq və vəzifələrinin müəyyənəşdirilməsi, uşağın mənafeyinin qorunması, aliment, qəyyumluq, övladlığa götürmə, nikah və boşanma münasibətlərinin tənzimlənməsi ilə bağlıdır. Azərbaycan Ailə Məcəlləsi ər-arvadın hüquq bərabərliyini, ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıqla həllini və uşağın ailədə yaşamaq, tərbiyə almaq, qayğı və inkişaf hüququnu təsbit edir. Beləliklə, ailənin müdafiə funksiyası yalnız ailə üzvlərinin bir-birini qeyri-formal dəstəkləməsi ilə deyil, dövlətin hüquqi müdafiə mexanizmləri ilə də tamamlanır.

3. AZƏRBAYCANDA AİLƏ İNSTİTUTUNUN DEMOQRAFİK DİNAMİKASI

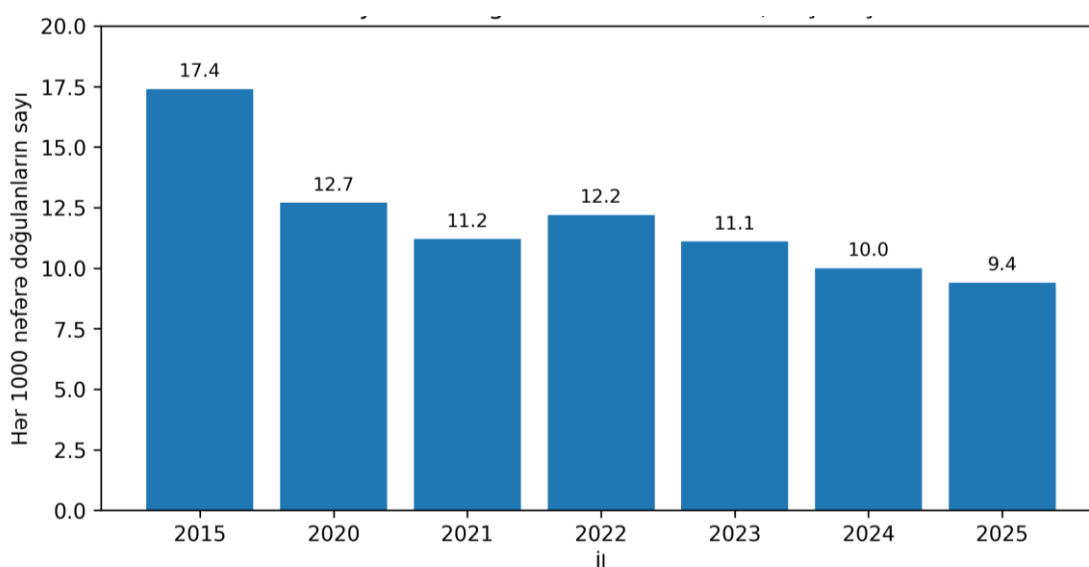
Ailə institutunun müasir vəziyyətini yalnız nəzəri anlayışlarla deyil, rəsmi demoqrafik göstəricilərlə də izləmək mümkündür. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları son illərdə doğumun azalması, nikahların pandemiya sonrakı bərpa dövründən sonra yenidən aşağı istiqamətdə dəyişməsi və boşanmaların nisbətən yüksək səviyyədə qalması ilə xarakterizə olunan mənzərə göstərir. Bu göstəricilər ailələrin daxili keyfiyyətini ölçür, lakin ailə həyatının formalaşdığı demoqrafik mühit barədə mühüm məlumat verir.

2020-ci ildə Azərbaycanda 126 571 diri doğum qeydə alınmışdısa, 2025-ci ildə bu göstərici 95 875 nəfərə düşmüşdür. Eyni dövrdə doğumun ümumi əmsalı hər 1000 nəfərə 12,7-dən 9,4-ə enmişdir. 2022-ci ildə 61 939 nikah qeydə alındığı halda, 2025-ci ildə nikahların sayı 48 546 olmuşdur. Boşanmaların sayı isə 2022-ci ildə 15 983-dən 2025-ci ildə 20 675-ə yüksəlmişdir. Bununla yanaşı, 2025-ci ildə həm nikah, həm də boşanma sayı 2024-cü illə müqayisədə bir qədər azalmışdır (AR DSK, 2025, 2026).

Cədvəl 2. Azərbaycanda ailə ilə əlaqəli əsas demoqrafik göstəricilər, 2020–2025

İl	Doğulanlar	Doğum əmsalı	Nikahlar	Nikah əmsalı	Boşanmalar	Boşanma əmsalı	Təbii artım
2020	126 571	12,7	35 348	3,5	14 628	1,5	50 924
2021	112 284	11,2	56 314	5,6	17 191	1,7	35 406
2022	122 846	12,2	61 939	6,1	15 983	1,6	62 036
2023	112 620	11,1	54 200	5,3	21 688	2,1	52 470
2024	102 310	10,0	49 508	4,9	21 384	2,1	43 401
2025	95 875	9,4	48 546	4,7	20 675	2,0	36 041

Qeyd: əmsallar əhalinin hər 1000 nəfərinə hesablanmışdır. Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, "Azərbaycan rəqəmlərdə 2025" və 2025-ci ilin yekun sosial sektor məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Grafik 1. Azərbaycanda doğumun ümumi əmsalının dinamikası, seçilmiş illər

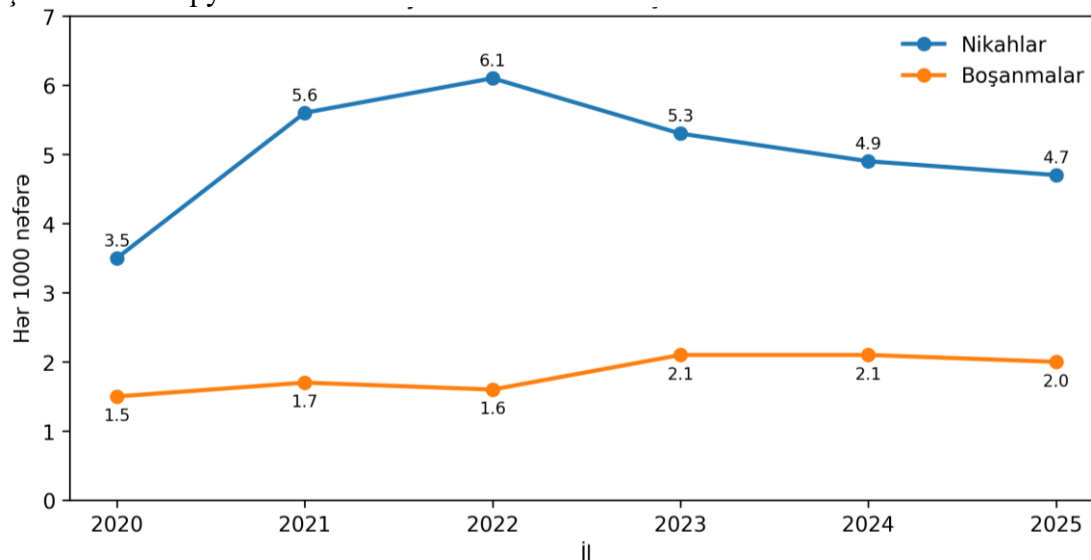
Mənbə: AR DSK-nın rəsmi statistik məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. 2015-ci il – 17,4; 2020–2025-ci illər üzrə müvafiq olaraq 12,7; 11,2; 12,2; 11,1; 10,0; 9,4.

Qrafik 1 uzunmüddətli meylin istiqamətini aydın göstərir: 2015-ci ildə hər 1000 nəfərə 17,4 doğum düşdüyü halda, 2024-cü ildə bu göstərici 10,0-a, 2025-ci ildə isə 9,4-ə enmişdir. 2022-ci ildə qısamüddətli artım müşahidə olunsada, ümumi istiqamət azalmadı. 2020–2025-ci illər arasında doğulanların mütləq sayı təxminən 24,3 faiz azalmışdır. Bu tendensiya gələcəkdə yaş strukturuna və sosial müdafiə sisteminə təsir edəcək demografik dəyişikliklərin izlənməsini zəruri edir.

Yaş strukturunda da buna uyğun dəyişikliklər görünür. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, əmək qabiliyyətli yaşadək əhalinin ümumi əhalidə payı 2023-cü ilin əvvəlində 21,9 faizdən 2025-ci ilin əvvəlində 20,4 faizə düşmüş, əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı əhalinin payı isə 9,7 faizdən 10,5 faizə yüksəlmişdir. Bu dəyişmə ailənin nəsillərarası qayğı funksiyasının əhəmiyyətini artırır: daha az uşaq və yaşlı üzvlərin payı artan ailə strukturları gələcəkdə həm formal sosial xidmətlərə, həm də ailədaxili qayğı resurslarına daha çox ehtiyac yarada bilər.

Bununla belə, demografik azalmanı yalnız ailədaxili motivlərlə izah etmək olmaz. Uşaq sahibi olma qərarı gələcək gəlir gözləntiləri, işin sabitliyi, mənzil şəraiti, qayğı xidmətlərinə çıxış, analıq və atalıq rollarının bölüşdürülməsi, reproduktiv sağlamlıq, nikahın vaxtı və şəxsi həyat planları ilə bağlıdır. Bu səbəbdən ailə siyasətinin səmərəliliyi təkcə doğum sayının artırılması ilə deyil, uşaq və ailələrin həyat keyfiyyətinin, valideynlərin iş-ailə balansının və uşaqların inkişaf imkanlarının yaxşılaşdırılması ilə qiymətləndirilməlidir.

Qrafik 2. Azərbaycanda nikah və boşanma əmsalları, 2020–2025

Mənbə: AR DSK, “Azərbaycan rəqəmlərdə 2025” və 2025-ci ilin yekun sosial sektor məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Nikah göstəricilərində 2020-ci ilin pandemiya məhdudiyyətləri səbəbindən yaranan aşağı baza nəzərə alınmalıdır. 2021–2022-ci illərdə nikahların sayı kəskin bərpa olunmuş, 2022-ci ildə hər 1000 nəfərə 6,1 nikahla dövrün ən yüksək səviyyəsinə çatmışdır. Sonrakı üç ildə göstərici 5,3; 4,9 və 4,7 səviyyəsinə enmişdir. Boşanma əmsalı isə 2020–2022-ci illərdə 1,5–1,7 intervalında olduğu halda, 2023–2024-cü illərdə 2,1, 2025-ci ildə 2,0 olmuşdur.

Eyni ildə qeydə alınan boşanmaların nikahların sayına nisbətini “nikahların nə qədərini boşanma ilə bitməsi” kimi şərh etmək metodoloji səhv olar, çünki boşanmalar əvvəlki illərdə bağlanmış nikahlara da aid ola bilər. Buna görə nikah və boşanma statistikasının ən düzgün istifadəsi ailə münasibətlərindəki inzibati-demografik axınların dinamikasını göstərməkdir. Boşanmanın fərd və uşaqlar üçün nəticələri isə ailədaxili konfliktin səviyyəsi, iqtisadi şərait, valideyn əməkdaşlığı və keçidlərin sayı kimi amillərdən asılı olaraq fərqlənir (Amato, 2010).

4. MÜASİR DÖVRDƏ AİLƏNİN FUNKSİYALARINA TƏSİR EDƏN ƏSAS ÇAĞIRIŞLAR

Müasir ailənin qarşılaşdığı ilk böyük çağırış iş və ailə öhdəliklərinin uzlaşdırılmasıdır. İki gəlirli ailə modelinin genişlənməsi ev təsərrüfatının gəlir imkanlarını artırsa da, uşağa, yaşlıya və məişətə ayrılan vaxtın təşkili məsələsini daha mürəkkəb edir. Qayğı yükü ailə üzvləri arasında balanslı bölüşdürülmədikdə, xüsusilə qadınlarda vaxt çatışmazlığı və karyera fasilələri dərinləşə bilər. UNICEF və OECD-nin ailə siyasəti çərçivələri valideyn məzuniyyəti, əlçatan uşaq baxımı, çevik iş formaları və gəlir dəstəyini iş-ailə balansının əsas institusional alətləri kimi qiymətləndirir (UNICEF, 2019; OECD, 2026).

İkinci çağırış rəqəmsal mühitin ailədaxili ünsiyyətə ikili təsiridir. Rəqəmsal texnologiyalar uzaqda yaşayan ailə üzvləri arasında əlaqəni asanlaşdırır, təhsil və məlumat imkanlarını artırır. Eyni zamanda nəzarətsiz və həddindən artıq ekran istifadəsi birgə vaxtın keyfiyyətini azalda, valideyn-uşaq ünsiyyətini parçalaya və ailə sərhədlərini iş və sosial media ilə daha keçirici edə bilər. Buna görə rəqəmsal davranış ailənin tərbiyəvi funksiyasının yeni istiqamətinə çevrilir: məqsəd texnologiyanı qadağan etmək deyil, yaşa uyğun qaydalar, media savadlılığı və ailə daxilində nümunəvi rəqəmsal davranış formalaşdırmaqdır.

Üçüncü çağırış iqtisadi qeyri-müəyyənlik və mənzil məsələsidir. Gənclərin müstəqil ailə qurması üçün iş və gəlir sabitliyi, kirayə və ya mənzil xərclərinin idarə olunması, uşağa qulluq xidmətləri kimi faktorlar bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu amillər ailə qurma yaşına və uşaq sahibi olma vaxtına təsir edə bilər. Ailə siyasəti bu səbəbdən yalnız pul müavinətləri ilə məhdudlaşmamalı, məşğulluq, mənzil, məktəbəqədər xidmət və sosial xidmətlər arasında koordinasiya yaratmalıdır.

Dördüncü çağırış nəsillərarası qayğı yükünün dəyişməsidir. Əhalinin yaş strukturunda yaşlıların payının artması ailələrdə həm uşaqlara, həm də yaşlı qohumlara eyni vaxtda qayğı göstərən “sandviç nəsli”nin yükünü artırır. Bu vəziyyətdə ailənin müdafiə və bərpaedici funksiyalarının davamlılığı formal evdə qulluq xidmətləri, gündüz mərkəzləri, reabilitasiya və sosial iş mexanizmləri ilə dəstəkləndikdə daha real olur.

Beşinci çağırış ailə müxtəlifliyinin hüquqi və sosial siyasətdə nəzərə alınmasıdır. Tək valideynli, çoxnəsilli, ögey valideynli və miqrasiya səbəbindən üzvləri müxtəlif ölkələrdə yaşayan ailələrin ehtiyacları eyni deyil. Eyni siyasət alətinin bütün ailə tiplərinə eyni nəticə verməsi gözlənilməməlidir. Bu səbəbdən ailə siyasətində universal baza təminatları ilə ehtiyac yönümlü əlavə dəstəyin birləşdirilməsi daha funksional yanaşmadır.

5. AİLƏ SİYASƏTİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ ÜÇÜN TƏTBİQİ İSTİQAMƏTLƏR

Ailə institutunun möhkəmləndirilməsi ilə bağlı siyasət yalnız nikahın və doğumun say göstəricilərinə fokuslandığında ailə funksiyalarının böyük hissəsi nəzərdən kənarda qalır. Daha dayanıqlı model demografik, iqtisadi, tərbiyəvi, emosional və hüquqi funksiyaları eyni siyasət çərçivəsində birləşdirməlidir. Birinci istiqamət iş-ailə balansıdır. Valideynlərin uşağın ilk illərində qayğıya vaxt ayırmasına, sonradan iş əmək bazarına qayıtmasına imkan verən məzuniyyət və çevik məşğulluq mexanizmləri ailənin tərbiyə və iqtisadi funksiyalarının bir-birinə zidd deyil, tamamlayıcı şəkildə işləməsinə kömək edir.

İkinci istiqamət məktəbəqədər təhsil və keyfiyyətli uşaq baxımı xidmətlərinin əlçatanlığıdır. Belə xidmətlər yalnız uşağın inkişafına dəstək vermir, valideynlərin məşğulluğunu və ailənin gəlir sabitliyini də qoruyur. UNICEF-in ailə-yönümlü siyasət çərçivəsi vaxt, maliyyə və xidmət resurslarının birlikdə təmin edilməsini əsas prinsip kimi irəli sürür. Bu yanaşma Azərbaycanda da ailə siyasətinin müxtəlif sahələri arasında əlaqələndirmə üçün faydalı analitik model ola bilər (Richardson et al., 2020).

Üçüncü istiqamət valideynlik və ailə münasibətləri üzrə profilaktik maarifləndirmədir. Məktəblər, səhiyyə və sosial xidmət sistemi vasitəsilə uşağın inkişaf mərhələləri, konfliktlərin idarə edilməsi, rəqəmsal təhlükəsizlik, zorakı olmayan intizam, ailə büdcəsinin planlaşdırılması və psixoloji yardım imkanları barədə əlçatan məlumat təqdim edilə bilər. Bu tədbirlərin məqsədi ailə

həyatına inzibati müdaxilə deyil, ailə üzvlərinin qərarvermə və problem həlli bacarıqlarını gücləndirməkdir.

Dördüncü istiqamət erkən sosial dəstək və ailə məsləhəti xidmətlərinin genişləndirilməsidir. Ailə problemləri böhran mərhələsinə çatdıqdan sonra müdaxilə etmək həm sosial, həm də maliyyə baxımından daha bahalı ola bilər. Məktəb psixoloqu, sosial işçi, ilkin səhiyyə xidməti və yerli icma qurumları arasında yönləndirmə sistemi qurulduqda riskli vəziyyətlər daha erkən aşkar edilə bilər. Xüsusilə məişət zorakılığı və uşağın təhlükəsizliyi ilə bağlı hallarda ailənin bütövlüyünün qorunması məqsədi fərdin təhlükəsizliyi və hüquqlarının müdafiəsindən üstün tutulmamalıdır.

Beşinci istiqamət məlumat əsaslı siyasətdir. Rəsmi statistika doğum, nikah və boşanma kimi mühüm göstəriciləri təqdim etsə də, ailə rifahının daha dərin ölçülməsi üçün müntəzəm sosial sorğulara ehtiyac vardır. İş-ailə balansı, qayğı yükünün bölgüsü, ailədaxili ünsiyyət, uşaqlarla keyfiyyətli vaxt, ailə büdcəsi təzyiqi, sosial xidmətlərdən istifadə və psixoloji rifah kimi indikatorların sistemli ölçülməsi siyasət qərarlarının daha dəqiq hədəflənməsinə imkan verir.

NƏTİCƏ

Ailə cəmiyyətin ən davamlı institutlarından biri olsa da, onun forması, rolları və gündəlik fəaliyyət mexanizmləri tarixi və sosial şəraitə uyğun olaraq dəyişir. Bu dəyişkənlik ailənin əhəmiyyətinin azalması deyil, funksiyaların yeni şəraitə uyğunlaşması kimi qiymətləndirilməlidir. Məqalədə aparılan təhlil göstərir ki, reproduktiv, iqtisadi, tərbiyəvi-sosiallaşdırıcı, emosional-psixoloji, mədəni, hüquqi və müdafiə funksiyaları bir-birindən asılıdır. Bir sahədə yaranan təzyiq digər funksiyalara ötürülə, əksinə, güclü ünsiyyət və resurslara çıxış ailənin ümumi dayanıqlılığını artırma bilər.

Azərbaycan üzrə rəsmi statistik məlumatların təhlili demoqrafik davranışda mühüm dəyişikliklərin davam etdiyini göstərir. 2020–2025-ci illərdə doğulanların sayı və doğum əmsalı azalmış, 2022-ci ildən sonra nikahların sayı aşağı düşmüş, boşanmalar isə pandemiya əvvəlki və ilk pandemiya illəri ilə müqayisədə daha yüksək səviyyədə qalmışdır. 2025-ci ildə 95 875 doğum, 48 546 nikah və 20 675 boşanma qeydə alınmışdır. Bu rəqəmlər ailə siyasətinin yalnız bir göstəriciyə deyil, ailə həyatının müxtəlif mərhələlərinə və ehtiyaclarına yönəlməsini tələb edir.

Elmi və praktik baxımdan əsas nəticə budur ki, güclü ailə institutu yalnız ailə üzvlərinin şəxsi məsuliyyəti ilə formalaşmışdır. Hüquqi təhlükəsizlik, sabit məşğulluq, uyğun mənzil şəraiti, məktəbəqədər xidmətlər, səhiyyə və sosial müdafiə, iş-ailə balansı və psixoloji dəstək ailənin öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün xarici resurslar yaradır. Eyni zamanda ailə daxilində qarşılıqlı hörmət, məsuliyyətin paylaşılması, uşağın mənafeyinin üstün tutulması və konstruktiv ünsiyyət həmin resursların nəticəyə çevrilməsini təmin edir. Ailə siyasətinin gələcək inkişafında məhz bu iki səviyyənin – ailədaxili proseslərlə institusional dəstəyin – birgə nəzərə alınması daha dayanıqlı yanaşma yarada bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650–666. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x>
- Azərbaycan Respublikası. (1999). Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi (qüvvədə olan redaksiya). https://versions.e-qanun.az/46/v_46946_3.html
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2024). Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2024. https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/stat-yearbook_2024.pdf
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2025). Azərbaycan rəqəmlərdə 2025. https://stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/azfigures_2025.pdf
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2026). Sosial sektor: 2025-ci ilin yekunları. https://www.stat.gov.az/news/source/doklad_2026-1.pdf
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice-Hall.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37(4), 887–907. <https://doi.org/10.2307/1126611>
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. Basic Books.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Harvard University Press.

Conger, R. D., Conger, K. J., & Martin, M. J. (2010). Socioeconomic status, family processes, and individual development. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 685–704. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00725.x>

Çələbiyev, N. Z. (2015). Ailə psixologiyası: Dərs vəsaiti. Mütərcim. <https://www.preslib.az/az/book/mFSUG9kH9KpCkXr>

Murdock, G. P. (1949). *Social structure*. Macmillan.

OECD. (2026). OECD Family Database. <https://www.oecd.org/en/data/datasets/oecd-family-database.html>

Parsons, T., & Bales, R. F. (1955). *Family, socialization and interaction process*. Free Press.

Richardson, D., Dugarova, E., Higgins, D., Hirao, K., Karamperidou, D., Mokomane, Z., & Robila, M. (2020). Families, family policy and the Sustainable Development Goals. UNICEF Office of Research – Innocenti. <https://www.unicef.org/innocenti/reports/families-family-policy-and-sustainable-development-goals>

UNICEF. (2019). Are the world's richest countries family friendly? Policy in the OECD and EU countries. UNICEF Office of Research – Innocenti. <https://www.unicef.org/reports/are-the-world%E2%80%99s-richest-countries-family-friendly-2019>

Vahidov, F. Q., & Ağayev, T. B. (2008). *Sosiologiya: Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti*. Təknur. <https://www.preslib.az/az/elibrary/ebook/T2Xuodzm>

Walsh, F. (2016). Applying a family resilience framework in training, practice, and research: Mastering the art of the possible. *Family Process*, 55(4), 616–632. <https://doi.org/10.1111/famp.12260>

ABSTRACT

FAMILY AND ITS FUNCTIONS

The article examines the family as a social institution through a systemic perspective and analyses its demographic, economic, educational-socialization, emotional-psychological, cultural, legal and protective functions as an interconnected whole. The study employs a theoretical-analytical design combining a content review of classical sociological and psychological approaches with a comparative analysis of official demographic statistics for Azerbaijan in 2020–2025. Official data show that the number of live births declined from 126.6 thousand in 2020 to 95.9 thousand in 2025, while the crude birth rate decreased from 12.7 to 9.4 per thousand population. Between 2022 and 2025, the number of registered marriages fell from 61.9 thousand to 48.5 thousand, whereas divorces increased from 16.0 thousand to 20.7 thousand. These developments should not be reduced to a single explanation of family decline; they need to be interpreted in the broader context of demographic transition, changing timing of marriage and parenthood, employment and housing conditions, distribution of care responsibilities, and evolving life-course preferences. The study concludes that family functions operate as a mutually reinforcing system. Consequently, family policy should integrate demographic objectives with child development, work-family balance, emotional well-being, social protection and the legal protection of family members.

Keywords: *family, social institution, family functions, socialization, demographic dynamics, family well-being, Azerbaijan*

